

### Az örmény genocídium és a Brit Birodalom

Az örmény népirtás 100. évfordulója kapcsán az *American Historical Review* jelentette meg *Michelle Tusan* tanulmányát, „Crimes against Humanity”: Human Rights, the British Empire, and the Origins of the Response to the Armenian Genocide címmel. A tanulmány szerzője Michelle Tusan amerikai történész professzor. Főbb kutatási területei közé tartozik a Brit Birodalom új- és legújabb kori története. Ebben a témában több értekezést is írt, például: *Britain Since 1688: A Nation in the world*<sup>1</sup>. Továbbá érdeklődési körébe tartozik és több munkájában feldolgozta a nők történetét, a Brit Birodalom története és a modernkori Nagy-Britannia helyzetét.

A tanulmány az örmény népirtásra adott válasz eredetére kíván utalni, különös tekintettel az angolok szerepére. A szerző célja a brit álláspont felvázolása az örmény kisebbség oldalán fellépő védelemről, amelyet ismertető jelleggel közöl az olvasóval. Michelle Tusan saját kutatásai eredményeit prezentálja tanulmányában. A szerző arra keresi a választ, hogy a Brit Birodalom milyen módon és milyen mértékben vállalt szerepet az örmény kisebbség megvédése kapcsán. Több békekezdeményezés és dokumentum is született a brit állásponttal kapcsolatban, és a legtöbb angol vezető egyetértett abban, hogy ők hivatottak képviselni a vezető szerepet az emberi jogok megvédése terén. Az első világháború kapcsán ismét felmerültek az „emberiesség elleni bűnök”, amelyeket méltó módon meg kell torolni. Tusan tanulmányában felvázolja a történelmi hátteret és rávilágít a probléma megoldásának kulcsára, annak eredményességére, vagy éppen kudarcára. Az angol politikát nagymértékben befolyásolták a háború után kialakult körülmények, például az oroszokkal fennálló ellentétek, vagy éppen a belpolitikában felmerülő ellentétes nézetek, amelyek nagyban hátráltatták a külpolitikai célok megvalósítását.

Az örmény genocídiummal kapcsolatban felmerülő elsődleges probléma az volt, hogy bár a nemzetközi jog és igazságszolgáltatás szerint elítélendők a mérszárlások elkövetői, a civilek ellen elkövetett bűnök esetében még há-

<sup>1</sup> Co-authored with Stephanie Barczewski, John Eglin, Stephen Heathorn, Michael Silvestri, Routledge, 2014.

borús pert nem indítottak. Így *Sir Ernest Pollock* kijelentése – „Úgy vélem egy háborús per elég lesz.”<sup>2</sup> – nem állta meg a helyét.

Az ötlet, hogy ezek ellen a bűnök ellen valamit tenni kell a nemzetközi igazságszolgáltatásban, a humanitáriussághoz vezethető vissza. A Brit Birodalom XIX. századi nagyhatalmi szerepe adta meg az alapot ahhoz, hogy mint vezető hatalom saját felelősségének tekintse a kisebbséggel – jelen esetben az örmény kisebbséggel – szemben elkövetett bűnök megtorlását. Ahhoz, azonban hogy a gyakorlatban kivitelezni tudják mindezt, bizonyítékokra volt szükségük, melyekből világossá válhatott az, hogy az örmények ellen elkövetett mészárlások népirtásnak minősülnek. Ennek bizonyítására több örmény mészárlással foglalkozó tanulmány áll rendelkezésre, ezek kapcsán indult el *Michelle Tusan* is, hogy megvizsgálja a Brit Birodalom szerepét az „emberiesség ellen elkövetett bűnök” kapcsán. A népirtás szó hallatán többnyire mindenki a holokauszt eseményeire asszociál, de ez a tanulmány újabb megvilágításba helyezi a fogalom értelmezését, túlmenően azon a hasonlóságon, hogy jelen esetben is kisebbségről beszélhetünk. Felmerül a kérdés, miért a britek álltak ennek az elhatározásnak az élére? A XIX. századra a britek nagyhatalommá váltak és konkurens nélküli tengeri hatalommal rendelkeztek. Következésképp birodalmi alapokra kell visszavezetnünk a kérdés gyökerét. Geopolitikailag a Brit Birodalom volt a legnagyobb egység, amelyben a legtöbb ember élt, így a humánus kezdeményezések befogadó közegre találtak. Előnyként szolgált a korszakban az is, hogy a kisebbségek védelmét szolgáló felvetések szükségességét a birodalomban élő népesség jó része felfogta és elfogadta. Nyilván emocionális szempontok is működtek, miszerint szükséges az erkölcsi morált fenntartani a birodalom egységének fennmaradásához. London azon túlmenően, hogy erkölcsi példát kívánt mutatni és egy nemzetközileg fontos kérdés pártfogójává akart válni, a rivális Oroszországgal szemben is felül akar kerekedni egyedül végrehajtott humanitárius törekvéseivel. A humanitarizmus és az emberi jogok hirdetőjeként a XIX. századi Anglia így felvállalta a mecénás szerepet az Oszmán Birodalomban élő kisebbségek érdekében. Formálisan az 1877–78-as orosz-török háborút lezáró berlini egyezmény helyezte Angliát a mozgalom élére. A keresztény kisebbség jogainak védelméért személy szerint *William Evart Gladstone* lépett fel, aki a következőképp fogalmazott: „Humanitárius keresztes hadjárat az örmények érdekében.”<sup>3</sup>

2 *Michelle Tusan*: „Crimes against Humanity”: Human Rights, the British Empire, and the Origins of the Response to the Armenian Genocide: „I think that a British Empire war tribunal should do it,” 47. o.

3 *Michelle Tusan*: i. m. 52. o.

A kísérletek, hogy igazságot tegyenek az örmény mészárlások elkövetőivel szemben azért is késlekedtek, mert nem mindenki állt a humánus Gladstone mellé. Az eseményeket felgyorsította az 1876-ban lemeszárolt bolgár civilek esete, melynek következményeképp Gladstone még inkább megerősítette álláspontját. Az eredmény sem maradt el, 1876-ban megalapították a Keleti Kérdés Alapítványt, amely az örmény, asszír, görög kisebbség támogatását tűzte ki feladatául. Továbbá, a berlini egyezmény kodifikálta Anglia vezető szerepét az ügyben. A brit fellépést különböző propagandaanyagok, tanulmányok, röpiratok igyekeztek támogatni és előremozdítani. A helyzet súlyosságát mi sem bizonyítja jobban, mint egy kommentátor szavai:” A legnagyobb és legaljasabb bűnök, amelyek valaha is bemocskolták az emberi történelem lapjait.”<sup>4</sup>

Az első világháború eseményei ismét gyorsították a szavak tettekké formálódását. *James Bryce* adott hírt az örmények sorsáról, amelyben kiemelte az örményeket ért atrocitásokat, és az embertelenségre hivatkozva próbálta beszámolója által felgyorsítani az eseményeket. Igazán sikerre sem a tanulmányok, sem a röpirat-irodalmak nem vezettek. A szükségszerűen jött változást az 1916-ban kiadott Parlamenti Kék Könyv hozta meg. Ez a kötet több mint száz forrást feldolgozva adott tanúbizonyságot az örményekkel szemben elkövetett mészárlásokról. Szemtanúk, beszámolók szolgáltak alapul a megírásához. A könyvet térképpel is kibővítették, amelyek sorra vették a mészárlások helyszíneit és bizonyították, hogy a szóban forgó kisebbség ellen elkövetett bűnök tervszerűek voltak. Ezt 149 dokumentum és 15 függelék támasztotta alá. A Kék Könyv napvilágra kerülése következményeként a brit parlamenti viták alapvető kérdésévé vált, hogy a nyilvánosság elé kell tární a tényeket. *James Bryce* törekvései sikerre vezették a Kék Könyvet, így az egyre szélesebb körben ismertté vált. *Michelle Tusan* a „nemzetközi humanitárius kampány központi darabja” néven illeti tanulmányában. A kötet nemzetközi téren ismert és elismert művé lett, *Woodrow Wilson*t is meggyőzte, hogy igaz ügyként kezelve, kiálljon az örményeket ért atrocitásokkal szemben.

Az első világháborúban történt események hatására, azon túl, hogy ezek felgyorsították az örmények melletti fellépést, Törökországot hivatalosan is megvádolták az emberiség ellen elkövetett bűntettek elkövetésével. 1918-ban megegyezés született ugyan a Brit Birodalom és az Oszmán Birodalom között, végső megoldást azonban ez sem eredményezett. A békében előírták az örmény foglyok szabadon engedését és amnesztiáját, az angolok pedig örmény településeket szálltak meg, megelőzve az esetleges további vérontást.

<sup>4</sup> Uő. 56.

A háborús bűnök elítélése az első világháború után nem csak a németek kapcsán jelent meg. 1919-ben a britek bejelentették, hogy a Legfelsőbb Bíróság elé kell állítani minden háborús bűnöst, így a török gyanúsítottakat is. Az ügyel kapcsolatban egy problematikus kérdést mindenképp meg kell említeni. A tárgyalásokon felmerült a kérdés, hogy brit, vagy nemzetközi bíróság elé lehet-e állítani az Oszmán Birodalom tisztviselőit, hogyha saját alattvalóik ellen követték el a bűnt? Így a német háborús bűnösök helyzete nem volt azonos a törökökével. Michelle Tusan mindenesetre ezt a kérdést nyitva hagyja. Az ügyben az angolok vezető szerepének gyengülését jelezte, hogy a gyanúsítottak továbbra sem voltak még fogságban, így az egész folyamat lelassult. 1921-ben számon kérték Angliától, hogy miért nem 1919-ben cselekedett, amikor még friss bizonyítékok álltak a rendelkezésükre. Ennek a késedelemnek több oka is volt, Tusan tanulmánya alapján egyet emelnék ki, nevezetesen az „új média” szerepét, az ún. atrocitás-filmek megjelenésével.

Az 1919-ben bemutatott *Lelkek árverése* című film hatalmas visszhangot keltett a brit politikai elitben és a közvéleményben. A film egy Aurora Mardiganian nevű örmény lány megpróbáltatásait rekonstruálja igaz történet alapján, kiemelve a deportálás, a nemi erőszak, a bántalmazás, majd a megmenekülés körülményeit. A nézőközönség később tekinthette meg a filmet, első fázisban csak az arról írt kommentárok, kritikák által táruult fel előttük a film megrázó mondanivalója. Több vélemény is kialakult a filmmel kapcsolatban; voltak, akik propagandisztikusnak és manipulatívnek ítélték, amely nagy hatást gyakorol nézőire, így befolyásolva őket, mintegy buzdítva az erőszakra. Sokan kritikával éltek, miszerint inkább a politikai aspektust kellett volna előtérbe helyezni és nem a vallási szempontokat. A film közerkölcsre gyakorolt hatását is bírálták, amelyre a film egy megrázó jelenete adott okot: „A fiatal nők keresztre szögelése jelezte a bűnök valóságos indíttatását, ami háttérbe szorította az erkölcsi és politikai érveket az államilag szponzorált terror ellen.”<sup>5</sup>

Sokak a fentebb említett okokra hivatkozva az „új médiát” okolták, amiért nem sikerült a népirtást, mint az emberiség ellen elkövetett bűnt elfogadtatni. Természetesen ennek több oka is volt, amelyet a tanulmány sorra vesz. A háborús bűnök vizsgálatakor minden ország saját logikája szerint cselekedett, így a tény, hogy Törökország saját alattvalóival szemben követte el az atrocitásokat, teljesen más kontextusban értelmezhető, mint a németek által, de nem Németország területén elkövetett mészárlások. Anglia törekvése – a tárgyalások kudarcba fulladása miatt – hosszú távon nem bizonyult

---

5 Uő. 74.

eredményesnek. A fellépésre igazából csak globális hatalma ösztönözte, birodalmi ideológiája adott ehhez táptalajt, ami kevés volt a sikerhez.

Mindenesetre az örmény népirtás mai napig él Anglia emlékezetében. Több száz emlékművet emeltettek az emlékére, például Gladstone egykori otthonában, Walesben. Tusan nyitva hagyja a kérdést, hogy a kollektív emlékezetben miként él tovább – egyáltalán tovább él-e – az örmény népirtás, mindenesetre arra a következtetésre jut, hogy mint történelmi hagyaték az angol humanitárius birodalmi eszmében tovább fog élni.

Michelle Tusan tanulmánya széles kitekintéssel, ugyanakkor lényegre törően vázolja fel számunkra az örmény népirtás különféle aspektusait. Néhány kérdést megválaszolatlanul hagyva, szinte ösztönöz további kutatások elindítására. Tanulmánya a téma iránt érdeklődők számára kiváló alapot nyújt a jövőbeli munkálatokhoz, akik pedig kíváncsi olvasóként veszik a kezükbe írását, jórészt kielégítő válaszokat kapnak kérdéseikre.

Michelle Tusan: „Crimes against Humanity”: Human Rights, the British Empire, and the Origins of the Response to the Armenian Genocide („Emberiesség elleni bűnök”: Emberi jogok, a Brit Birodalom és az örmény népirtásra adott válasz eredete). *American Historical Review* (2014) 119 (1): 47–77. o.

**Uzonyi Anita**